

MESNEVÎ'DE İBRAHÎM-İ EDHEM HİKAYELERİ

Doç. Dr. Ahmet YILMAZ
Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Her insani ürün belli bir zaman diliminin içinde ortaya çıkar. Zamana bağlı olması hasebiyle kendinden önceki zamanların tecrübesini, fikri birikimini ve izlerini taşır. Bu durum insanî olan bütün ürünlerin ve eylemlerin özelliğidir. İnsan ürünü olan hiçbir eser ya da çalışma ya da eylem hangi alanda ortaya koyulmuş olursa olsun yazıldığı zamandan, mekandan ve kendinden önceki zamanların tecrübelerinden bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. Bu durum Türk divan edebiyatı için de aynı şekilde geçerlidir. Türk divan edebiyatında her şair, kendinden önce yaşamış şairlerin eserlerinden birçok yönden etkilenmiştir. Bu durumun istisnası yok gibidir. Bundan dolayıdır ki, divan edebiyatı şairleri taklitçidir denilir. Büyük Türk şair ve mutasavvıfı Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî de, kendinden önceki devirlerde yaşamış bütün doğu milletleri şairlerinden, onların fikir ve inanışlarından etkilenmiştir. Onun edebi eserlerinde Arap, Fars ve Hint kültürlerinin ve geleneklerinin etkilerini bulmak mümkündür. Mevlâna Celâleddin-i Rûmî bu yolla elde ettiği bu büyük birikimi ile de kendinden sonra gelen bütün şairleri, başka hiçbir şaire nasip olmayacak şekilde tesiri altında bırakmıştır.

Anahtar kelimeler: İbrahim Edhem, Mevlana, Dini hikayeler.

ABRAHAM ATHAM'S STORIES IN MATHNAWI

Assoc. Prof. Dr. Ahmet YILMAZ
Selçuk University Faculty of Divinity

ABSTRACT

All human products appear and occur in a special part of time. For they are combined with time, they are influenced by the experiences, thoughts of previous times. This is valid for all human acts and all human products. It is impossible to evaluate a human product or a human act or any human work –no matter in which part of life it is conducted- without considering the time and the place in which it happened, and also without considering human experiences of old times. The condition is also the same for Turkish classical literature. In the Turkish classical poetry all poets were influenced in many aspects by previous poets of their age. It can be said there is no exception for this. For this reason it is said that Turkish classical poets are imitators. Mawlana Jalal al-Din Rumi, Turkish prominent poet and mystic, was influenced by the poets of nations who lived before him as well as their thoughts and beliefs. So it is possible to find influences in his works from Arab, Persian and Indian cultures and traditions. Through his comprehensive and vast knowledge which he gained in this way he effected all the poets after him.

Key Words: *Abraham Atham, Mawlana, Religious Stories.*

Türk divan edebiyatında her şair, kendinden önce yaşamış şairlerin eserlerinden şekil ve mazmun yönünden, az veya çok mutlaka etkilenmiştir. Bu zincirin dışına çıkanlar neredeyse yok gibidir. Bunun için divan edebiyatı şairleri taklitçidir, denilmektedir. Büyük Türk şair ve mutasavvıfı Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî de kendinden önceki devirlerde yaşamış bütün doğu milletleri şairlerinden, onların fikir ve inanışlarından, dolayısıyla Arap, Fars ve Hint kültürlerinden etkilenmiştir. Bu yolla elde ettiği bu büyük birikimi ile de kendinden sonra gelen bütün şairleri, başka hiçbir şaire nasip olmayacak şekilde tesiri altında bırakmıştır. Kimisi onun felsefesini özümsemiş ve bunu şiirlerine yansıtmıştır. Kimisi de onun Mesnevî'sinde yer verdiği konuları ayrı bir özenle şiirlerinde işlemeye devam etmiştir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin Mesnevî'sinde ele alarak anlattığı, irdelediği onlarca konu vardır. Elbette bunların büyük çoğunluğu bizzat kendi kurgusu olan, özel ve etkili konulardır. Kendi şairliği ve Fars dilini kullanmadaki mahareti ile bu konuları mesnevî nazım şekliyle uzun uzun anlatmıştır. Ancak bu konuların arasında Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin kendi buluşu olmayan, Fars ve Hint kültürlerinden aktarma konular da vardır. Örneğin günümüz Müslüman Türk insanının edep ölçülerine göre müstehcen bulunan bazı hikayeler anlatılmaktadır ki kaynağı uzak doğu Hint kültürüne dayanmaktadır. Bunların yanında, coğrafi bölgesinden çok sahip olduğu ahlakı, erdemi, davranışları ve insanlar arasında yaydıkları sevgi ile asırlar boyu unutulmayan din ulularının menkabelerine de yer verilmiştir.

Biz bu çalışmamızda, Mesnevî'de yer verilen İbrahim-i Edhem (Edhem oğlu İbrahim) hikayelerini ve bu hikayelerin diğer şairler üzerindeki etkilerinden söz edeceğiz. Bilindiği gibi İbrahim-i Edhem, hicri üçüncü asırda Belh diyarının şahı iken tacını ve tahtını terk ederek kendini Allah yoluna adayan, evliyâ-i kirâmdan olduğu rivayet edilen, kanaat timsali bir büyük zatın adıdır. Künyesi Ebû İshâk İbrahim b. Edhem b. Mansûr'dur. Belh şehrendir. Babası da bu ülkenin padişahıdır. Helal kazanmayı teşvik için “yediğin helalden olsun da, ister sabaha kadar nafîle kılma, istersen gündüzleri de oruç tutma” dediği rivayet edilir. Bir gün Kabe'de tavaf yaparken yanındaki bir adama şöyle dediği söylenir: “Şu altı geçitten geçmedikçe sâlihler derecesine kavuşamazsın; nimet kapısını kapa ve zorluk kapısını aç, şeref kapısını kapa ve zillet kapısını aç, rahat kapısını kapa ve çaba kapısını aç, uyku kapısını kapa ve uykusuzluk kapısını aç, zenginlik kapısını kapa ve fakirlik kapısını aç, emel kapısını kapa ve ölüme hazırlık kapısını aç..¹

İbrahim-i Edhem'e atfedilen bazı sözler Türk İslam edebiyatı eserlerinde çok tekrarlanır. Mesela, derviş insanın bu dünyada bir lokma yiyecekten ve giyecek olarak da bir hırkadan başka bir mala ihtiyacı yoktur, mealindeki “bir lokma ve bir hırka yeter” sözü ona atfedilir. Asırlardır dilden dile dolaşmakta olan bu söz bile onun ne kadar büyük bir insan olduğuna işarettir. Çünkü “Dünyadan uzaklaşan Allah'a yaklaşır; dünyaya sarılan Allah'tan uzaklaşır.”

Türk Edebiyatında, asıl konusu İbrahim-i Edhem menkabeleri olan müstakil mesneviler şeklinde, Edhem-nâme, İbrahim-i Edhem veya Edhem ile Hümâ isim-

¹ Bkz. Abdüllatif Uyan, Menkibelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul 1993, s.1042-1046.

leriyle kaleme alınmış eserler de vardır. Bu tür mesnevilerden ilkinin Lamii Çelebi'nin (ö. 938/1531) *Edhem ile Hü mâ* adlı mesnevisi olduğu bazı kaynaklarca ifade edilmekte ise de,² maalesef günümüz kütüphanelerinde bu eserin bir nüshası bulunamamıştır. İbrahim-i Edhem mesnevisi yazan diğer bir şair de Sâbit Alâeddîn (ö.1124/1714)'dir. Ancak kaynaklarda da belirtildiği gibi şairin *Edhem ile Hü mâ* adlı eseri bitirilememiş ve yarım kalmıştır. İbrahim-i Edhem menkabelerine dayalı müstakil eser yazan şairlerin üçüncüsü ise asıl *Edhem ile Hü mâ* mesnevisi yazarı olan Naati Mustafa Bey'dir³ (ö.1130/1718).

Edebiyatımızda pek çok şair, Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin anlattığı İbrahim-i Edhem hikayelerinin ya aynısını, ya da çok benzerlerini eserlerine almışlardır. Ayrıca İbrahim-i Edhem'in kanaatkarlığı ve dünya malına tenezzül etmemesi mazmunu ise onlarca şairin yazdığı binlerce beyitte ifade edilmektedir. Bu gelenek, Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin *Mesnevî*'de anlattığı İbrahim-i Edhem menkabelerinin tesiriyle oluşmuştur.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî'nin etkilendiği ve naklettiği rivayetler şunlardır:

Mesnevî'de anlatılan birinci hikaye⁴:

İbrahim-i Edhem yol üstü bir deniz kenarını yurt edinmişti.

O din padişahı hırkasını dikerken birden bir emîr çıkageldi.

Emîr, şeyhin kullarından biriydi; şeyhi tanıyıp ona pek çok hürmet gösterdi.

Şeyhin eski hırkasına baktı, yaradılışına, huyuna dikkat etti, şaşırıp kaldı.

İçinden dedi ki " O mülkü, o yüceliği terk etti, şimdi bu fakirliği, bu zilleti çekiyor.

Yedi iklimin padişahlığını feda etti de, yoksullar gibi hırkasını kendi dikiyor."

Şeyh, emîrin bu düşüncesini anladı, çünkü şeyh arslana benzer, gönüller de ormana...

Korku ve ümit gönüllerde yürüyüp yayılsa, bu gizli sırlar ona saklı kalamaz.

Ey hiçbir şeyi olmayanlar, gönül sahipleri ile beraber olduğunuz zaman kalbi korumak gerekir.

Zâhir ehlinde edep bir gösteriştir, çünkü Tanrı'nın ihsanı onların içyüzlerini örter.

Kemal sahibi olanlar için edep, içi, kalbi muhafaza etmektir; onlar gönülde olanları bilirler.

Sen ise aksine makama, mevkîe düşkünsün; halkın ayağına toprak olursun, alçalırsın.

Kemal sahiplerinin önünde edebi terk edersen, vücûdun şehvet ateşine odun olur.

Hakkın nûru seni aydınlatmadığı için güzelliğini körlere arz edersin.

² Bkz. Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay. Ankara 1984, I/135.

³ İbrahim-i Edhem hikayeleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Na'ti Mustafa, *Edhem ü Hü mâ* (Hazırlayan: Ahmet Yılmaz), Selçuk Ü. Vakfı Yayınları, Konya 1999.

⁴ (Tarafımızdan çok küçük tasarruflar yapılarak) *Mesnevî-i Şerif* (Aslı ve sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercümesi, Hazırlayan: Amil Çelebioğlu), Sönmez Neşriyat Yay. İstanbul 1967, II/117.

Görenlerin önünde de solmuş, buruşmuş bir yüzle gelir, bu surata naz edersin.

Şeyh hemen iğnesini denize atıp dedi ki "Ey balıklar, iğnem nerede, bulun getirin !"

O anda Rabb'in binlerce balığı, her biri ağzında bir altın iğne ile, Suyun içinden başını çıkarıp "Ey şeyh, al iğneni" dediler.

O zaman ona dönerek dedi ki "Ey emîr, bu mu daha güzeldir, yoksa o hakîr dünya mı?"

.....

Görüldüğü gibi birinci hikayede İbrahim-i Edhem, dünya hükümranlığını, dünya rahatını, dünya zevklerini terk etmiş ve kendini dünyadan uzaklaştırmıştır. O zat, bu haliyle Hz. Peygamber'in "Dünyadan uzaklaşan Allah'a yaklaşır; dünyaya sarılan Allah'tan uzaklaşır" mealindeki hadisine uygun hareket ettiğini göstermektedir. Onu yırtık pırtık, kir pas içindeki elbisesini tamir etmekle meşgul iken görenler onu kınamışlar, bu davranışı yakıştıramamışlar ve onun hakkında kötü düşüncelere yönelmişlerdir. Ancak o halinden memnundur. Kendisi hakkında düşünülenlerin de farkındadır. Mevlânâ, bu kıssayı yorumlarken Allah dostu dervişleri, ormanı çok iyi tanıyan aslanlara benzetmektedir. Sû-i zan sahiplerinin, erenlerin yanında buldukları zamanlarda kalplerinden çirkin şeyler geçirmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Kıssanın sonunda zaten İbrahim-i Edhem, Allah'ın izniyle balıklara bile hükmedebildiğini o cahillere göstermiştir.

Mesnevî'de anlatılan ikinci hikaye⁵:

Sen de İbrahim-i Edhem gibi sultanlığı terk et de ebedî sultanlığa nâil ol.

O padişah tahtında uyuyordu, damda da muhafız bekçiler vardı.

Fakat şahın, o bekçilerden maksadı hırsızlara, kötü kişilere mani olmaları değildi.

Biliyordu ki padişah âdil olursa, gönlü şüphesiz emniyet içinde olurdu.

Hakiki muhafız şahın adaletidir, yoksa huzur ve emniyeti çavuşun, asesin sağlayacağını sanma.

.....

Bu hikayede ise padişahların âdil olmaları gereğine işaret edilmektedir. Aslında bu hikaye, bir Yahudî gezginin, evinin bahçesinde ve bir duvar gölgesinde uyumakta olan Hz. Ömer'i görünce söylediği rivayet edilen şu sözlerin İbrahim-i Edhem'in dilinden anlatılmasıdır: "Âdil davranıyor olmasaydın böyle korkusuzca uyuyamazdın...!"

Mesnevî'de anlatılan üçüncü hikaye⁶:

Gel, İbrahim-i Edhem'in ahvalini, saltanatı terk etmesine neyin sebep olduğunu söyleyeyim.

O bir gece tahtında otururken, ansızın aceleyle giden ayak sesleri duydu.

Sarayın damında bir gürültüdür kopuyordu, içinden "Buraya gelmeye kim cesaret edebilir?" dedi.

Pencereden "Kim var orada, buraya insan gelemmez, sen bir perîsin gâli-

⁵ A.g.e. IV/30.

⁶ A.g.e., IV/34.

bâ!” diye seslendi.

Çok garîp bir gürûh ona “Bir şeyler kaybettik, her yanda aramadayız” dediler.

İbrahim-i Edhem ne aradıklarını sorunca “Develerimizi” dediler. İbrahim Edhem “Damda deve ne gezer !” deyince,

Onlar da dediler ki “Öyleyse sen bu tahta, bu mevkîe kurulmuşken Hakk’a nasıl ulaşırsın?”

İşte bunu duyduktan sonra Edhem kaybolup sanki perî gibi, insanlardan gizlendi.

Halkın önündeydi ama manası gizliydi, halk sakaldan, çuldan gayrisini görmez.

Halkın ve kendi gözünden uzaklaşıp ankâ gibi meşhur oldu.

Hangi kuşun makamı Kaf dağı olduysa, bütün âlem halkı ondan bahseder.

Bu hikayede ise Allah’ı tefekkür ederek, vakitlerini zikirle geçirmek isteyenlerin göz önünde olmamaları gereğine işaret edilmektedir. Cahil halkın gösterişi sevebileceği, insanları dış görünüşlerine göre değerlendirebileceği anlatılmakta ve bu kriterlerin yanlışlığına işaret edilmektedir. İbrahim-i Edhem’in gözlerden kayboluşu ise varlığı kabul edilen, ancak hiç görülmemiş olan Ankâ kuşu, yaşadığı yerler de yine masallarda var olduğu dile getirilen, ancak nerede olduğu bilinmeyen Kaf dağı motifleri ile anlatılarak o zatın makam ve mevkiinin yüceliğine işaret edilmiştir.

SONUÇ:

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin, Farsçanın en seçkin sözcüklerini kullanarak anlattığı bu hikayeler ve hikayelere eklediği yorumları insanları çok etkilemiştir. Özellikle de dînî-tasavvufî konularda kalem oynatan şairler bu hikayelerin değişik versiyonlarını üretmek için çaba sarf etmişlerdir. Türk edebiyatında bu tür mesnevileri yazan şairlerden Safâ gibi, Sâbit gibi, Naatî gibi bazı şairler, hikayelerine İbrahim-i Edhem’in bir şâh kızıyla evlenmesi hikayelerini de eklemişler ve eserlerine değişik boyutlar kazandırmışlardır.⁷

Kaynaklar:

- » Abdüllatif Uyan, Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul 1993.
- » Ağah Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, TTK Yay. Ankara 1984, I/135.
- » Mesnevî-i Şerîf (Aslı ve sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifî Tercümesi, Hazırlayan: Amil Çelebioğlu), Sönmez Neşriyat Yay. İstanbul 1967, II/117.
- » Na’tî Mustafa, Edhem ü Hü mâ (Hazırlayan: Ahmet Yılmaz), Selçuk Ü. Vakfı Yayınları, Konya 1999.

⁷ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Na’tî Mustafa, a.g.e., s.49